

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Галина Филипова, Славия Бърлиева (София, България)

МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ВЪПРОСИТЕ НА СЛАВЯНСКОТО РЪКОПИСНО НАСЛЕДСТВО В РИЛСКИЯ МОНАСТИР

От 18 до 22 септември 1984 г. в Рилския манастир бе проведена научна конференция на тема: „Описание на славянското ръкописно наследство. Ролята на манастирите в културната история на балканските народи“. Тя бе организирана от Кирило-Методиевския научен център при Президентна на БАН и бе продължение на състоялата се през 1981 г. в Славистичния факултет на Охайския държавен университет в Калъмбъс (САЩ) международна конференция, посветена на т. нар. Хилендарски проект. В Калъмбъс бяха разгледани основни въпроси, свързани с описването на славянските средновековни ръкописи, използването на електронноизчислителна техника при обработването им и перспективите за създаване на няколко международни центъра по въпросите на славянското ръкописно наследство. В резултат на активното участие на българската страна бе взето решение вторият етап на обсъжданията да бъде проведен в България, където се извършва значителна работа по описването на славянските писмени паметници. Научната среща в Рилския манастир събра над 30 български учени и 20 чуждестранни специалисти от СССР, Полша, Югославия, Гърция, Франция, Белгия, Холандия, Австрия, ФРГ и САЩ.

Във въвеждащото слово Ив. Дуйчев (България) подчерта значението на двете поставени теми — от една страна, описанието на славянското ръкописно наследство като предпоставка за неговото съхраняване и научно изследване, а, от друга — проучването на манастирите, тяхната книжовна дейност, особеностите на писмената им продукция като основен белег на средновековната християнска култура. В тази връзка той обърна по-специално внимание на ролята на първите български манастир-

ски средища за утвърждаването на старобългарската книжовност и опазването ѝ по време на византийското и османското владичество.

В работата на конференцията се очертаха няколко кръга доклади, обединени от своята тематика и предмет на изследвания. Някои от изказванията, теоретико-методологически по характер, набелязаха редица проблеми, свързани с описването на ръкописите и изработването на критически издания. В доклада си „Опит за класификация на списанията на славянските ръкописи“ Св. Николова (България) да базата на микроструктурния анализ на описанията обособи четири типа описи на славянските ръкописи: каталожен тип, отличаващ се със свръхкраткост на съобщените сведения във всички елементи на описанието; описи, в които подробно е представено съдържанието на ръкописа, но елементите извън него са каталожно отбелязани; описи, условно наречени „кратки описания“, чийто състав е разширен както по отношение на съдържанието, така и по отношение на останалите компоненти и пълни описания, в които са включени всички предварителни сведения за ръкописа, необходими за изследователя. При съставката на изброените типове авторката изказва предпочитанията си към пълните описи като най-полезни и перспективни за проучването на славянското ръкописно наследство. Принципиите, на които се основава работата по описанието на славянските ръкописи в Неймегенския университет и тяхната практическа реализация с помощта на електронно-изчислителна техника, бяха представени в докладите на У. Федер (Холандия) „Принципи на описване на ръкописите в Неймегенския университет и К. К.о.“

с т е р (Холандия) „Описание Syntax Driven Data Recorder (SDDR) за регистрация на данни и допълнителната програматура за преработването на данни“. В тези доклади се изтъкна, че вече е необходимо да се въведе широкото приложение на компютърна техника при каталогизирането на ръкописите, за да бъде улеснена работата на изследователите на славянската средновековна книжнина. В резултат на сътрудничеството между кодиколози и информатици в Неймеген е създадена универсална система за събиране и обработка на данни от ръкописни и старопечатни книги и документи (SDDR), предназначена за създаването на традиционни каталози с показалци. Системата SDDR беше демонстрирана пред участниците в конференцията от К. Костер, Й. Поповски (Холандия) на портативен компютър Osborne M₁. Кр. Станчев (България) представи работата на CIBAL по каталогизирането на славянското ръкописно наследство, която на този етап протича в следните направления: сумиране на сведения за съществуващите описания и каталози на славянските ръкописи, проучване и описание на отделни сбирки и ръкописи, които досега не са въведени в научно обращение; изготвяне на предварителен списък на славянските ръкописи от балканския ареал и разработка на примерна методика за каталогизирането на ръкописите. Спрямо така на работата, извършвана в CIBAL по унифицирането на използваната терминология. Важността на проблема за терминологично единство в археографската работа пролича в докладите на А. Кс. Джурова (България) и Ал. Наумов (Полша). Акс. Джурова посочи, че съществува твърде голямо разнообразие от названия за украсителните и по-специално за орнаменталните елементи в ръкописните книги, което води до неточности и предложки уеднаквяването на използваните досега различни термини. Авторката определи също така съдържанието на някои понятия за стилове на украса на ръкописите. Ал. Наумов говори за „Славянските ръкописи в Полша и някои проблеми на археографската терминология“, като очерта предстоящата огромна работа пред полските слависти по описането на намиращите се в Полша над 800 кирилски ръкописа и трудностите, които неизбежно възникват в работата им поради несъответствието между общоприетата в полската научна литература латинизирана гръцка терминология и терминологията, с която се описва източноправославната ръкописна традиция.

И. Хам (Австрия) в доклада си „Транскрипция и слове в описанието на славянските ръкописи разгледа лексикалните и буквените остатъци в псалтирни и апостолски славянски текстове, които представля-

ват следи от протографа — включени са в текста с бележите на оригиналния език — гръцки, латински, друг славянски или пък са обусловени от особеностите на глаголическото писмо. Тези белези илюстрират континуитета при славянските ръкописи. Фр. Томпсън (Белгия) говори за опасността от сравняването на славянските преводи с некритични издания на гръцки текстове. При възстановяването на славянския превод в едно съвременно критично издание трябва внимателно да се проучи гръцката писмена традиция, за да се отчетат грешките, настъпили в текста поради буквалност на превода и промените, извършени от преписвачите. Н. Визир (СССР) изнесе доклад на тема: „Описание на славянските ръкописи в Централната научна библиотека на АН на УССР“, в който запозна участниците в конференцията със съдържанието на сбирката ръкописи, пазена в библиотеката на АН на УССР в Киев. С цел подготовката на своен каталог на славянските ръкописи е изготвен опис, обхващащ 30 ръкописа, датирани от XI до XV в. Голяма част от тях са запазили следи от южнославянско влияние, някои от които имат немалко значение за периода на среднобългарската ръкописна традиция. Докладчикът съобщи за очакваните големи находки от една археографска експедиция до мястото, където се е намирала библиотеката на Межигорския манастир.

Представата за славянското ръкописно наследство би била непълна без проучването на атонските манастири като едно от най-големите хранилища на средновековната книжовност. П. Р. Матенч (САЩ) предложи нов оригинален метод за използване на хартията като спомагателно средство за уточняване произхода на ръкописите и първоначалните сбирки на средновековните библиотеки. С помощта на този метод той е изследвал 145 ръкописа от XIV в. в Хилендарския манастир. Водните им знаци дават представа за възможното място и време на написване. Е. Лицас (Гърция) съобщи, че гръцките ръкописи в Атон са с около 3000 броя повече от влезлите в различни описи. В Хилендарския манастир се намират 76 неописани ръкописи, датирани от XI до XIX в. Върху някои от тях има славянски приписки, които ще бъдат отразени в подготовения от автора каталог като свидетелство за успоредното съществуване на славянска и гръцка култура в Хилендар. В доклада на К. Л. Иванова (България) „Значението на хилендарските ръкописи за изучаването на българската средновековна книжнина“ бе показано присъствието на български книжовници в манастира през средновековието, както и необходимостта от изследване на ръкописното наследство, оставено от тях. Гово-

рейки за ръкописната сбирка на Хилендарския манастир, авторката изтъкна нейното богатство и ценните податки за историята на българската книжнина и особено за литературата на Първата българска държава, които тази сбирка е съхранила. „Балканският Киев за Преславската книжовна школа“ — така Кл. Иванова определя значението на този духовен център. Същевременно тя се сприя на взаимодействието на Хилендар с другите книжовни средища през средновековието. Костас Нихоритис (Гърция) засегна в доклада си най-общо историята на атонските манастири и техните библиотеки. Споменавайки някои неизвестни книжовници и преписи на български средновековни творби от лаврата „Св. Атанасий“ и килията „Св. Антоний“, авторът показва връзката между тези неславянски обители с българската книжовност и подчерта възможностите, които съществуват пред новите изследвания в тази насока. В изнесения от Ил. Тодоров (България) доклад „Хилендарският манастир като български културен център през Възраждането“ бяха разгледани контактите на това средище с България, изразяващи се в постепенно нарастване на българското монашеско присъствие, широката ктиторска дейност на заможни българи, оживената кореспонденция на хилендарското братство с населението и пътуванията на монаси из нашите земи. Авторът говори за видните български възрожденски книжовници, възпитаници на Хилендарския манастир. Специално място в доклада бе отделено на проучванията и приносите на български, американски и югославски учени по каталогизирането и издирването на старите кирилски ръкописи от Атон, като бе оценена и дейността на българската археографска комисия в това направление. В доклада си „Произведенията от български автори в книжовните центрове на Северна Русия (XVI—XVII в.)“ М. Кукушкина (СССР) приведе резултатите от своите изследвания на състава на библиотеките в Соловецкия, Антониево-Сийския и други северноруски манастири. Чрез сравнителен анализ на цифрови данни, взети от описите на книгохранилищата, тя проследи широкото разпространение на произведенията на българските средновековни писатели в книжовните центрове на Северна Русия през XVI—XVII в.

През последните години бяха проучени ръкописни сбирки както от балкански манастири, така и от други славянски книжовни средища и това създаде предпоставки за разработването на широк кръг от въпроси, свързани с произхода, движението и разпространението на репертоара на ръкописите. В доклада си „Апокрифни произведения в манастирските сборници“ А. Милтенова (България) сподели

свои наблюдения върху апокрифите от структурно-функционална гледна точка. Авторката изтъкна възможността за установяване предназначението на произведенията в зависимост от обкръжението, в което са поместени, за теоретичното осмисляне на апокрифната литература. Класифицирайки преписите от южнославянски произход на повестта за Варлаам и Йоасаф, И. Лебедева (СССР) обърна по-специално внимание на българските преводи на тази повест и съдбата им в руската литература. Тя достигна до интересни изводи за разпространението на българския превод на творбата в Русия. Докладът на Б. Райков и Б. Христова (България) представи нови данни и резултати от проучването на славянската ръкописна сбирка в Рилския манастир. Авторите я разгледаха като създадена в продължение на векове органическа цялост, документираща развитието на култа към Иван Рилски и историята на манастира като център на балканската и славянската духовна взаимност. Ст. Кожухаров (България) съобщи резултатите от своите изследвания на химнографския цикъл за Иван Рилски в старобългарската и славянската ръкописна традиция. Издирването и текстологическото проучване на повече от 120 преписа на химнографски творби за него позволява на докладчика да изведе и формулира специфичните характеристики на рилската химнографска школа. Л. Жеков (България), използвайки понятията „информационен фонд и кръг“, направи опит да създаде графична схема, символизираща цялата информация за Рилската обител в продължение на десетте века на нейното съществуване.

П. Динев (България) изнесе доклад на тема „Рилският манастир в изследванията на проф. Й. Иванов“, в който проследя интереса на големия наш учен към българската средновековна писмена култура и доказа голямото значение на неговите издания на славянски ръкописи, придружени от бележки с висока научна стойност. Монографията „Св. Иван Рилски“ е изследвана, което освен публикуваните текстове представя биографията на светеца, историята на манастира и значението му през вековете. Разглеждайки и другите, свързани с тази тема трудове на Й. Иванов, докладчикът подчерта основното в неговите научни интереси и сподели лични спомени за видния български учен. Н. Дилевски (България) посвети своя доклад „Рилският манастир — велика лавра на балканските славяни“ на известния руски църковен историк и познавач на православния Изток Андрей Николаевич Муравьов и поднесе убедително потвърждение на неговата теза за Рилската обител като важно огнище на национално съзнание и книжовност. Докладът

на Д. Богданович (СФРЮ) „Сръбските манастири в Косово като книжовни центрове“ беше построен върху оригинална методология за тълкуване на средновековната епоха. Той разкри значението на южнославянските манастири не само като културни средища, но също така и като центрове на обществен живот, на движение и разпространение на идеи и обмен на духовни ценности. Историко-археологически и археографски извори за Бачковския манастир интерпретира в доклада си Е. К о ц е в а (България). Това ѝ позволи да очертае полилингвистичната и полиалфабетната книжовна дейност в това културно средище и околните манастири.

Г. Н е ш е в (България) се сприя в доклада си на исторически обусловените от османското нашествие задачи на българските манастири (XV—XVIII в.) — да съхранят духовните ценности на средновековната ни култура и историческия спомен за миналото свободно съществуване, от една страна, и, от друга, да се доближат до проблемите на своята епоха и с това още повече да утвърждават народностната си същност. М. Б у р - М а р к о в с к а (България) говори за някои проблеми на манастирското стопанство в българските земи през османското владичество и показва материалното положение на манастирите като елемент, допълващ цялостната картина на изследваната епоха. Съобщението на П. С т е ф а н о в (България) „Нови сведения за два балкански манастира през XVI—XVII в.“ се отнасяше до манастирите, които се намират до с. Клисура, Берковско, и с. Извор, Видинско. Г р. К р ъ с т а н о в (България) разглежда някои спорни моменти в историята на новобългарската просвета, а Х р. И в. Х р и с т о в (България) представи манастирите от Великотърновския край като фактор в националноосвободителните борби на българския народ.

В своя доклад „Традиции и приемственост при възникването на новобългарския книжовен език“ А. М и н ч е в а (Бълга-

рия) потърси текстовата структура на книжния фонд, който е в обращение през XVIII в., и нормата на активната система на книжовния език през тази епоха. Тя доказва приемственост в лексиката на литературния език и съчетанието на книжни и народни елементи от дамаскините и „простия“ език в началото на Възраждането. Като основа за този модел на развитие авторката посочи манастирските книжовни центрове.

Проблемите на стенописната украса в Рилския манастир и църквите на Атон бяха засегнати в добре илюстрираните с диапозитиви доклади на изкуствоведите Л. П р а ш к о в (България) и Е. Б а к а л о в а (България). Л. Прашков се сприя на кръга български майстори живописци, работили в Зографския, Хилендарския и Рилския манастир в средата на XVIII в. Той отбеляза, че широкото застъпване на български и сръбски светци в украсата на атонските манастири се дължи между другото на киторската дейност на заможни българи — още едно потвърждение на дълбоката връзка на българското население с тези духовни центрове. Е. Бакалова направи принос към интерпретацията на най-ранния житиен цикъл за Иван Рилски в Хрельовата кула. Тя ревизира неверните тълкувания на тези изображения като сцени от псалмите за цар Давид и Саул, подкрепяйки твърдението си със сравнителен анализ на богат изобразителен материал.

Високото научно равнище на изнесените доклади и приносият им характер бяха предпоставка за оживени и резултатни разисквания по обсъжданите проблеми. Като отчетоха успехите в работата по описването и каталогизирането на славянското ръкописно наследство и необходимостта тази дейност да продължи в международен мащаб, участниците в конференцията взеха решение през 1987 г. в Холандия да се проведе трета конференция, посветена на славянските ръкописи.